Menyhért Anna, Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom
Budapest, Anonymus·Ráció, 2008.

Menyhért Anna

Az anekdota (nem lehet) támasz
Kertész Imre: *K. dosszié*

A *K. dosszié* német kiadásának alcíme *Eine Ermittlung* – vizsgálat, nyomozás, kutatás. Talán ennek (is) köszönhető, hogy, ahogyan az *Élet és Irodalom*ban megjelent szemelvényekből[1] kiderül, a kötet német kritikusait nem elsősorban azok a kérdések foglalkoztatják, amelyek a hazai fogadtatásban – legalábbis eleinte – a legfontosabbnak látszottak, nevezetesen hogy mi valójában a könyv műfaja, kihez tartozik a benne feltűnő két hang, és hogy mire számíthat az olvasó, megkapja-e azt, amit az előszó és a fülszöveg ígér.

A magyar kiadás fülszövege szerint a *K. dosszié* „»önéletrajz két hangra«, regényes párbeszéd Kertész Imre életéről" „páratlanul személyes könyv". Az előszóból kiderül, hogy Hafner Zoltán (a kötet szerkesztője) 2003-ban és 2004-ben hangszalagra vett egy mélyinterjút Kertész Imrével. Amikor a szerző megkapta a szerkesztett kéziratot, végül mégis maga kezdett írni. Így, „külső késztetésre" keletkezett ez az „annak rendje és módja szerinti autobiográfia", amely, mondja Kertész, Nietzsche felől értelmezhető dialógusokra épülő regénynek is.[2]

Nem csoda tehát, hogy már az első néhány oldal elolvasása után valóban felmerülnek a kritikusok felsorolta kérdések, a válaszok pedig nemlegesek lesznek: nem, ez a könyv nem klasszikus autobiográfia, bármilyen definícióra is alapozzuk autobiográfia-fogalmunkat, nem is regényes párbeszéd vagy dialógusokra épülő regény, és nem, ez a könyv nem páratlanul személyes, sőt, nagyon kevéssé személyes abban a köznapi értelemben, ahogyan a személyességet általában felfogjuk. A Kertész-életműben jártas, a korábbi Kertész-interjúkat ismerő olvasónak nemigen nyújt új információt, nem tér el Kertész más könyveinek stílusától, témái is ugyanazok, s érzelmi hangoltsága sem más.

A német alcím tehát bizonyos értelemben szerencsésebb. Nem kárhoztat arra, hogy valami olyasmit keressek bosszankodva a könyvben, ami nincs is benne, hogy aztán belenyugodjak abba,

Menyhért Anna, Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom
Budapest, Anonymus·Ráció, 2008.

ami már az elején nyilvánvaló volt. Én ekkor újrakezdtem az olvasást. Persze ha nem gondoljuk azt, hogy a fülszöveg pusztán reklámcélokat szolgál, meglovagolva azt a konjunktúrát, amely mostanság az interjú-kötetek divatját eredményezte (Bodor Ádám–Balla Zsófia: *A börtön szaga,* illetve Tolnai Ottó–Parti Nagy Lajos: *Költő disznózsírból* a két legismertebb példa), feltételezhetjük, hogy, mint Kertész regényeinek esetében is, a szerzőnek feltett szándéka, hogy arra késztesse olvasóját, járja végig ezt a folyamatot, küzdjön, kapálóddzon csak egy kicsit. Talán hogy átérezhesse azt az állapotot, amelyről többször is szó esik a könyvben: a támasz nélküliség, az elveszettség állapotát. A fülszöveg figyelmeztet erre is, amikor azt mondja, a *K. dosszié* „ugyanolyan »botrányos«, mint Kertész Imre egész életműve".

Állambiztonsági szakkifejezésként a K-dosszié körözési dossziét jelent, „az államellenes bűncselekmények miatt körözött személyek felkutatására és elfogására indított bizalmas *nyomozás* iratait tartalmazó dosszié"-t.[3] A bizalmas nyomozás párbeszédes része lehet a kihallgatás. Ha így, a kihallgatási jegyzőkönyvre való utalást figyelembe véve értelmezzük a *K. dosszié*t, sok minden más megvilágításba kerül. A kihallgatott személy nyilvánvalóan nem magától akar beszélni, hanem „külső késztetésre", természetes lesz tehát, hogy bizonyos kérdésekre nem ad választ. A válaszoló Kertész Imre nagyon sok kérdést elhárít ebben a beszélgetésben, és e nemet mondásnak különböző módozatait alkalmazza.

A leggyakrabban az fordul elő, hogy az adott kérdésre adható választ anekdotának minősíti. Rögtön a legelső kérdésnél találkozunk ezzel. A kérdező arról érdeklődik, hogy egy epizód, amely *A kudarc*ban szerepel, a *Sorstalanság*ban miért nem. A válasz:

> „Ez a regény szempontjából anekdotikus elem, ezért kellett kimaradnia.
>
> *De az életed szempontjából mégis csak döntő elem lehetett…*
>
> Tehát most mindent el kellene mondanom, amiről sohasem akartam beszélni?
>
> *Akkor miért írtál róla?*
>
> Talán éppen ezért: hogy ne kelljen róla beszélnem."[4]

Az „anekdotikus elem" tehát lehet az élet szempontjából döntő, de nincs helye a regényben. S olyan valami, amiről Kertész

Menyhért Anna, Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom
Budapest, Anonymus·Ráció, 2008.

Imre soha nem akart beszélni. Létező, de elhallgatott történet. A „most mindent el kellene mondanom?" kérdése ingerültnek hangzik. Azt az álláspontot tulajdonítja a kérdezőnek, hogy szerinte „most", tehát ebben az „annak rendje módja szerinti autobiográfiában" olyasmiről is beszélni kellene, amiről ő nem akar – ezt pedig visszautasítja.

Az anekdota párhuzamává a következő oldalakon „a túlélő öregemberek interjúi",[5] a „lágerirodalom" vagy más néven „Holocaust-irodalom"[6] válnak. Ekkorra már a beszélgetők a fikció és a valóság megkülönböztetéséről szóló eszmefuttatásba bonyolódtak, amely aztán végigvonul a könyvön. Kertész különbséget tesz regény és önéletrajz, emlékezés között,[7] azt állítja, önéletrajzi regény nem létezik:

> „Vagy önéletrajz, vagy regény. Ha önéletrajz: akkor felidézed a múltadat, minél lelkiismeretesebben igyekszel ragaszkodni az emlékeidhez, rendkívül fontos számodra, hogy mindent úgy írj le, ahogyan az valóságosan is megtörtént, mint mondani szokás: hogy semmit se tegyél hozzá a tényekhez. A jó önéletrajz olyan, akár egy dokumentum: korrajz, amelyre »támaszkodni lehet«. A regényben viszont nem a tények a fontosak, hanem egyedül az, amit a tényekhez hozzáteszel."[8]

Az önéletrajz tehát felidéz, a regény pedig „megteremt valamilyen világot".[9] „A fikció minden részletét a szerző találta ki…", vagyis:

> „A regényben nekem kellett kitalálnom és létrehoznom Auschwitzot. Nem támaszkodhattam a külső, a regényen kívüli úgynevezett történelmi tényekre. Mindennek hermetikusan, a nyelv és a kompozíció varázslatával kellett létrejönnie."[10]

Ez az oka annak, hogy a regény szuverén világában:

> „…minden, pontosabban szólva bármi megtörténhet. Ahogy a történet halad, mindinkább fokozódik az olvasóban az elveszettség érzése, mindinkább érzi, hogyan csúszik ki a lába alól a talaj…"[11]

Mi következik mindebből? Az, hogy ebben a felfogásban nem létezik leírható önéletrajz, mert az *támasz*, míg a regény *elveszett-*

ség, amelyben a támasz helyét a varázslat veszi át. Az irodalom nem támaszkodhat az életre. Az élet az irodalom szempontjából anekdota. Minden olyan választ tehát, amely ezen a fikciódefiníción túllépne, vagyis amely támaszt jelenthetne, a válaszoló anekdotának minősít, a kérdező és az olvasó ezekhez már nem férhet hozzá.

Az azonban érdekes, hogy a könyv folyamatosan emlékezteti erre olvasóját. Nem egyszerűen arról van szó, hogy olyan elemek, amelyek e felfogás szerint a támasz körébe tartoznak, nem szerepelnek benne, hanem arról, hogy kérdező újra és újra felteszi azokat a kérdéseket, amelyekre támaszt jelentő választ várhat, a válaszoló pedig újra és újra elhárítja azokat. A gyakorlatban ez úgy jelenik meg, hogy abban a pillanatban, amikor egy-egy történetrész egy kicsit is olvasmányosabbá válna, megtorpan a szöveg:

> „De azt hiszem, ezek az anekdoták senkit sem érdekelnek, legkevésbé engem."[12]

– mondja, amikor egy gyerekkori nyaraláson történt kis baleset jut eszébe. Amikor a fiúinternátust hozza szóba a kérdező, a válasz:

> „»Ugorgyunk!«, ahogy a *Légy jó mindhalálig*ban mondja az öreg…"[13]

A kérdésre, hogy tapasztalt-e az iskolában megkülönbözetést a zsidó osztály diákjaival szemben, a válasz: csak a nyilas érzelmű tornatanár felől,

> „de kezdek megint érdektelen anekdotákba bonyolódni, mint az öreg frontharcosok (Jorge Semprun kifejezése ez), amit egyáltalán nem szeretek."[14]

A történet általában nem azonnal szakad félbe. Amikor a *Sorstalanság* Sütő urának mintájára vonatkozó kérdés után kiderül, hogy Sütő úr a valóságban nem létezett, még megtudjuk, hogy Kertész Imre apjának egy bizonyos Pista bácsi segített az üzletben, s csak ez után következik a vágás:

> „De ez megint anekdota, cseppet sem érdekes."[15]

Buchenwald felszabadításról is olvashatunk jó néhány részletet, mielőtt lezárulna ez a történetszelet is:

Menyhért Anna, Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom
Budapest, Anonymus·Ráció, 2008.

„A többi már anekdota."[16]

Tulajdonképpen ezek a vágások igazolják és teszik szükségszerűvé a dialógusformát, amely azt, hogy Kertész Imre magáról beszéljen, a képtelenség kategóriájába sorolja. Anekdotázni nem lehetséges. Amikor a kérdező azt mondja,

„a fikciós elméleteddel elmosod az igazságot. Kitagadod magad a saját történetedből",

a válaszoló így felel:

„Erről szó sincs. Csak nem a történetben van a helyem, hanem az íróasztalnál…"[17]

Ebben a kérdezz–(nem) felelek játékban egyrészt a műfaji határok (regény, önéletrajz, interjú) már például a *Felszámolás*ból ismerős feszegetése (elmozdítása és megtartása egy időben) a tét, másrészt pedig az életről való írás lehetséges módozatainak feltérképezése. A kérdező igyekszik a Kertész-regényekben olvasható eseményeket a szerző életéhez kötni, a válaszoló pedig ezt nem engedi. S bár szó esik az életéről – sok mindent megtudunk gyermekkoráról, szüleiről, nagyszüleiről, majd az Auschwitzból való visszatérés utáni évekről, első feleségével való megismerkedéséről és együttélésükről, meghatározó olvasmányélményeiről, vígjátékírói tényked éséről –, s bár az alakok karaktere jól kirajzolódik, az epizódok hangulatát könnyen el lehet kapni, az egész mégis valahogy szikár és tartózkodó marad, mint ahogy a könyv vége felé megszaporodó, az írói műhelybe bepillantást nyújtó részek sem mutatják meg az író embert, az írás mindennapjait, hanem elméleti, filozófiai kérdéseket feszegetnek. A legtöbb (óvatlan) személyességet azokban a részletekben látom, amelyekben Kertész az őt és műveit nem értő magyar kritikusokról és általában a kritikáról beszél – itt ugyanis a szöveg kicsúszik a következetes önreflexió-önkontroll alól: Kertész nincs tudatában annak, hogy elfogult és igazságtalan, s ez kivételesen elárul róla valamit.

Vagyis a kérdező révén újra és újra felvetődik annak a lehetősége, hogy mégis létezik anekdotázás, elmondható, támaszt adó élettörténet, a válaszoló pedig rendre visszavonja ezt a lehetőséget. A támasz, az anekdota ily módon folytonosan szóban forgó

Menyhért Anna, Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom
Budapest, Anonymus·Ráció, 2008.

hiánnyá válik. Mindezt elméleti reflexiók is kísérik, Kertész többször is beszél regényalakjai és saját maga kapcsolatáról:

> „…miközben létrehoztam a figurát, elfelejtettem önmagamat: így aztán képtelen vagyok megválaszolni eredeti kérdésedet, hogy ez a regényalak mennyiben hasonlít egykori önmagamra."[18]

> „Ami pedig *engem* illet, a személyt, aki mindezt átélte, ám ezeket az élményeket egyúttal egy regény nyersanyagául fölhasználta: *én* tehát kellemesen eltűnök a fikció és a valóságnak nevezett tények között."[19]

Egy jóval egyszerűbb típusú gondolkodás számára ezek az állítások jelenthetnék esetleg azt is, hogy valójában a szerző és a regényalak egy és ugyanaz, illetve azt is mondhatnánk, hogy ehhez igazából nincsen szükség irodalomra, lévén hogy az önmagunkról, életünkről alkotott képünk, történetünk a fikció közbeiktatása nélkül is folyamatosan mozgásban van, egykori önmagunk egykori formájában későbbről visszatekintve nem lesz hozzáférhető, hanem mindig csak az éppen aktuális élettörténet-verziónk szereplőjeként.

Mégis, a könyv makacs ragaszkodása ehhez a különbségtételhez, s a támasz hiányának a kérdezz–(nem) felelek-ben történő folyamatos, szinte kényszeres hangsúlyozása arra sarkall, hogy ne vitatkozzak, hanem másfelől próbáljam értelmezni. A könyv elején esik szó Jean Améry *Weltvertrauen*-fogalmáról, a világba vetett bizalomról.[20] Mintha az anekdota ehhez a bizalomhoz tartozna, amellyel együtt jár az a hit, hogy – például nyomozás vagy vizsgálat révén – létrehozható egy hiteles és megnyugtatóan lezárható történet egy emberi életről. A másik oldalon pedig a trauma áll, amely az élettörténetet megszakítja, a folyamatosságot, az elbeszélhetőség hitét és lehetőségét felfüggeszti, s létrehozza a támasz nélküliség, az elveszettség állapotát – amely a fentiek értelmében, s a regényekkel is összhangban voltaképpen tekinthető az irodalom kertészi definíciójának. *A kudarc*hoz fűzött kommentár a következő:

> „– *Nem úgy ismerlek, mint aki valakinek az arcába sújthat…* –
> Nem ismerhetsz. Mint ahogyan Köves sem ismerheti önma-

Menyhért Anna, Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom
Budapest, Anonymus·Ráció, 2008.

> gát (…). Olyan világba lépsz itt Kövessel, ahol az iránytalanul botorkáló személyiségnek semmiféle támasza sincs…"[21]

A holokuasztirodalom elemzései és a traumaelméletek találkozási pontja a tanúságtétel fogalma és gyakorlata. A tanúságtevő beszélgetőtársának számol be a vele történtekről, s ennek segítségével oldhatja fel a feltételezések szerint – személyes életében – a traumát. Mintha a *K. dosszié* párbeszédes formája felidézné a tanúságtétel kereteit, azzal a különbséggel, hogy újra – mint a regényekben is – saját lehetetlenségével szembesít. Ebben – vagy Kertész rendszerében bármely – könyvben az életről nem lehetséges tanúságot tenni, csak az írásról és az irodalomról. Az anekdota, a személyes történet s a beszéd – miután a kérdések révén felvillant annak a lehetősége, hogy hozzáférhető – visszavonódik, hiszen helyébe az irodalom lép, a

> „feneketlen fölfordulás, a szívre mért kiheverhetetlen csapás, valami elementáris bátorság és bátorítás, és ugyanakkor mégis olyasvalami, mint a halálos betegség".[22]

Azt tehát nem tudjuk meg – mert ebben a gondolkodási rendszerben nem megtudható –, hogyan él és érzi magát Kertész Imre, azt viszont igen, hogy ebben a *K. dosszié* címmel ellátott világban egy Kertész Imre nevű, két hangra osztottan magával beszélgető figura hogyan viszonyul a támaszokhoz, s ezen keresztül a traumához, az anekdotához, az élethez és az irodalomhoz. De hogy mindez azért még sincs egyértelműen lezárva, azt éppen az árulja el, hogy létrejött ez a könyv, a rákérdezés arra, hogy hogyan beszélhet valaki a saját életéről. Nincs tehát nyugvópont, pontosabban, valahogy egészen a dekonstrukció működésmódjára emlékeztető módon az a nyugvópont, hogy látjuk, nincs ilyen – a vizsgálat, a nyomozás nem zárul(ha)t le.

JEGYZETEK

1 *„Önmagával néz farkasszemet." Válogatás Kertész Imre* K. dosszié *című könyvének német kritikáiból.* Válogatta és fordította SÁROSSI Bogáta. Élet és Irodalom, 2006/44. http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0644&article=2006-1105-2014-29S RFB

2 KERTÉSZ Imre: *K. dosszié.* Bp.: Magvető, 2006. 5.

3 RÉVÉSZ Béla: *A leggyakrabban előforduló állambiztonsági szakkifejezések, rövidítések és kódok.* In: *A diktatúra állambiztonsági rendszerének politológiai vizsgálata 1950–1990.* 2005. http://www.dura.hu /revesz/abszotar.htm

4 KERTÉSZ Imre: i. m. 7.

5 Uo. 8.

6 Uo. 12.

7 Uo. 11.

8 Uo. 12–13.

9 Uo. 13.

10 Uo. 14.

11 Uo. 14–15.

12 Uo. 42.

13 Uo. 53.

14 Uo. 60–61.

15 Uo. 67.

16 Uo. 97.

17 Uo. 25.

18 Uo. 83.

19 Uo. 92.

20 Uo. 17.

21 Uo. 160.

22 Uo. 190.